

ელგუჯა ხინთიბიძე

წარმოშობის პრობლემა

ქართული დამწერლობისა და მწერლობის სათავეებთან

ქართული დამწერლობის შექმნისა და მწერლობის დასაწყისის პრობლემა ქართული კულტურის ისტორიის ერთი უმთავრესი საკითხთაგანია. დღემდე მოღწეული ცნობების საფუძველზე ამ საკითხზე საბოლოო და ამომწურავი პასუხის გაცემა არ ხერხდება. ასეთ პირობებში, ბუნებრივია, დამოკიდებულება ამ საკითხისადმი ხშირად იცვლება, იქმნება ახალ-ახალი თეორიები და ჰიპოთეზები, პრობლემისადმი სამეცნიერო ინტერესი იზრდება. აქედან გამომდინარე, მიზანშეწონილია სიტყვიერების მასწავლებლის სწორი ორიენტაცია ახალმიგნებულ ფაქტებსა თუ ძველი ცნობების ახლებურ ინტერპრეტაციებზე.

უტყუარი ცნობები ქართული მწერლობის არსებობის შესახებ ჩვენი წელთაღრიცხვის V საუკუნიდან გვაქვს. V საუკუნის უკანასკნელი მეოთხედიდან ჩვენამდე მოღწეულია ქართული ორიგინალური ლიტერატურული ქმნილება - „შუშანიკის მარტვილობა“. იგი დაწერილია იაკობ ხუცესის მიერ 476-483 წლებში. ამ თხზულებაში მოიხსენიება რამდენიმე წიგნი, რომლებიც ამ დროისათვის საქართველოში უკვე გავრცელებული ჩანს. ესენია: ბიბლიური წიგნები - „სახარება“ და „დავითნი“ და წმინდანთა ცხოვრების ჰაგიოგრაფიული კორპუსი - „წიგნი იგი მოწამეთანი“, რომელნიც შუშანიკს ხელთ ჰქონია. მამასადამე, როგორც ბიბლიური, ასევე ჰაგიოგრაფიული თხზულებანი ამ დროისთვის უკვე თარგმნილი ყოფილა ქართულად. ცნობები ბიბლიურ წიგნთა ქართულ ენაზე არსებობის თაობაზე უფრო ადრინდელი ეპოქიდანაც გვაქვს. ქართლის მემკვიდრის ცნობით, არჩილ მეფის (422-432) ძის მირდატის მეუღლემ საგდუხტ დედოფალმა, რომელიც წარმოშობით სპარსელი იყო, გამოიკითხა ქრისტეს სჯული და „ქმარმან მისმან მოჰგუარნა კაცნი სჯულისა მეცნიერნი, და უთარგმნეს სახარება უფლისა ჩუენისა იესო ქრისტესი“ (21, გვ. 142). ამ ცნობის მიხედვით, ქართულ ენაზე „სახარება“ ან უკვე არსებობს და მას „უთარგმნიან“ ანუ განუმარტავენ დედოფალს, ანდა ეს წიგნი ამ დროისათვის ითარგმნება ქართულად. ამავე ეპოქიდან ჩვენ მოგვეპოვება ცნობა ორიგინალური ქართული მწერლობის არსებობის თაობაზეც.

კერძოდ, იგივე მემკვიდრეობა გამოგვცემს, რომ არჩილ მეფემ ეპისკოპოსად დასვა ვინმე მობიდან, რომელიც ეროვნებით სპარსი იყო და მართმადიდებლობას იჩემებდა, სინამდვილეში კი „ფარულად წერდა წიგნებს ყოვლისა საცდურებისა“ (21, გვ. 14). მის მომდევნო ჭეშმარიტმა ეპისკოპოსმა მიქაელმა დააწვევინა მობიდანის წიგნები.

მაშასადამე, ქართული მწერლობის არსებობა დოკუმენტურად დამოწმებული ფაქტია V საუკუნიდან. როდის შეიძლება ვივარაუდოთ მისი დასაწყისი? ამ კითხვაზე ქართველ მკვლევართა შორის ერთიანი აზრი არ არის. ერთი თვალსაზრისით, რომელსაც ყველაზე უფრო თანმიმდევრულად ასაბუთებს კორნელი კეკელიძე (7, გვ. 37), ქართული მწერლობა დაწყებულია სწორედ IV-V საუკუნეებიდან. იგი დაიწყო ქართული სასულიერო მწერლობით, კერძოდ, ბიბლიურ წიგნთა თარგმნით, და სტიმული ამ მწერლობის დასაწყისისა იყო იბერიაში ქრისტიანობის გავრცელება.

არსებობს სხვა თვალსაზრისიც ქართული მწერლობის წარმოშობაზე, რომლის მიხედვითაც ქართული მწერლობა ქრისტიანობამდელი ეპოქის ფაქტად უნდა იქნეს მიჩნეული. სტიმულად მისი შექმნისათვის იბერიაში სახელმწიფოს ფორმირება შეიძლება ჩაითვალოს. ქრისტიანობამდელი მწერლობის ნიმუშების მოუღწევლობა შეიძლება აიხსნას, ერთი მხრივ, იმ იდეოლოგიური ბრძოლით, რომელიც ქრისტიანობასა და წარმართობას შორის ჩვენში მიმდინარეობდა, ხოლო, მეორე მხრივ, იმით რომ ქრისტიანობამდელი ლიტერატურული ძეგლების გამრავლება შუა საუკუნეების საქართველოში, სადაც მწერლობისა და სწავლა-აღზრდის ძირითად კერებად ეკლესია-მონასტრები იყო, მოულოდნელი ჩანს. ანტიკური ეპოქის საქართველოს შესახებ ჩვენამდე მოღწეულ ცნობებში მაინც ჩანს ერთგვარი, თუმცა არაპირდაპირი და არაუეჭველი, მითითება ძველი ქართული მწერლობითი ძეგლების არსებობის შესახებ. ასეთი რამ შეიძლება შენიშნულ იქნეს, უპირველეს ყოვლისა, ძველ ქართულ საისტორიო მწერლობაში. ქართული საისტორიო მწერლობა იცავს ქრისტიანობამდელი საქართველოს მეფეების ნუსხას და მათი ცხოვრების მოკლე აღწერას („მოქცევაჲ ქართლისაჲ“ ითვლის - 27 მეფეს მირიან მეფემდე, ქართლის პირველ ქრისტიან მეფემდე, ხოლო ლეონტი მროველის „მეფეთა ცხოვრება“ მირიანამდე ითვლის 23 მეფეს). სავარაუდოა, რომ, როგორც IX საუკუნის ძველი „მოქცევაჲ ქართლისაჲ“, ასევე XI საუკუნის „მეფეთა ცხოვრება“ ქართველ მეფეთა ნუსხათა წარმოდგენისას ემყარება ანტიკური ეპოქის ქართულ წერილობით წყაროებს. ლეონტი მროველის „მეფეთა ცხოვრებაში“ ანტიკური ეპოქის ქართველ მეფეთა ცხოვრების აღწერისას განსაკუთრებული სისრულით გამოირჩევა „ცხოვრება ფარნავაზისი“ (III საუკუნე ჩვ.წ.აღრიცხვამდე). ამ ქვეთავის ლიტერატურული სტილიც თავისებურია, საგმირო ეპოსის ძეგლის მსგავსი და საზღაპრო იერით შემკული, ძველი

ქართული მწერლობის მკვლევრის რევაზ ბარამიძის ვარაუდით, „ფარნავაზიანი“ შესაძლებელია იყოს წარმართული ეპოქის ლიტერატურული ძეგლი, ლეონტის მიერ გადამუშავებული და შეტანილი „მეფეთა ცხოვრებაში“ (2, გვ. 72-92). ამგვარი მეთოდი კი მართლაც ახასიათებს ლეონტი მროველს. ასე შეუტანია მას თავის საისტორიო თხზულებაში დამოუკიდებელი ნაწარმოებნი - „ცხოვრება ვახტანგ გორგასლისა“, „ნინოს ცხოვრება“.

ერთგვარი მინიშნება ძველ საქართველოზე, როგორც მწიგნობრულ ქვეყანაზე, ჩანს ბერძნულ მწერლობაშიც. საქმე ისაა, რომ ქრისტიანობამდელი ბერძნული მწერლობა ძველ ქართულ სამყაროს, კერძოდ, დასავლეთ საქართველოს - კოლხეთს, მწიგნობრულ ქვეყანად თვლის. ამგვარ დასკვნამდე მივყავართ რამდენიმე გარემოებას: 1. აპოლონიოს როდოსელი (III ს. ჩვ.წ.აღრიცხვამდე) თავის „არგონავტიკაში“ (IV, 279-281) კოლხების შესახებ წერს, რომ მათ შენახული აქვთ თავიანთ მამათაგან ნაწერი კვირბები, რომლებზედაც ირგვლივ მოგზაურთათვის ნაჩვენებია ზღვისა და ხმელეთის ყველა გზა და საზღვარი (1, გვ. 224-225). კ ვ ი რ ბ ე ბ ი (ბერძნ. კვრბის) ანტიკური ბერძნული წყაროების თანახმად, ძველი ფირფიტები იყო, რომლებიც უპირატესად საკულტო ხასიათის წარწერებს შეიცავდნენ (17, გვ. 151-168). აპოლონიოს როდოსელის ზემოთ დამოწმებული ცნობა ძველ კოლხეთში წერილობითი ძეგლების არსებობის თაობაზე მხოლოდ იმ ასპექტით კი არ უნდა იქნეს განხილული, თუ რამდენად შეეფერება იგი სინამდვილეს, არამედ კიდევ ერთი თვალსაზრისით: აპოლონიოს როდოსელს კოლხეთი მიაჩნია წიგნიერ ქვეყნად. ანუ, სხვაგვარად რომ ვთქვათ, მის თანამედროვე კოლხებს იგი იცნობს ისეთ ხალხად, რომელთაც აქვთ მწერლობა. სხვაგვარად მოულოდნელი იყო მას ევარაუდა, რომ კოლხები ჯერ კიდევ უძველეს დროში კითხულობდნენ მამა-პაპათაგან ნაანდერძე ჩანაწერებს. 2. ელინისტური ხანის საბერძნეთში დამკვიდრდა თავისებური განმარტება იმ ო ქ რ ო ს ს ა წ მ ი ს ი ს ა, რომელიც, არგონავტების მითის თანახმად, ბერძნებმა კოლხეთიდან მოიტაცეს. ერთი ბერძენი ანონიმი ავტორი, რომლის მოღვაწეობა დაახლოებით I-II საუკუნეებით უნდა დათარიღდეს, ოქროს საწმისს მიიჩნევს ტყავზე ნაწერ წიგნად, რომელიც ოქროს მიღების ქიმიურ ტექნოლოგიას ეძღვნებოდა. იგივე აზრი განმეორებულია II-III საუკუნეების მიჯნის ბერძენი ავტორის ხარაქს პერგამელის მიერ. ეს განმარტება შემდგომში გადმოდის ბიზანტიური ხანის ავტორებთანაც და ბოლოს აღმოჩნდება X საუკუნის სვიდას ლექსიკონშიც (17, გვ. 439, 447, 479, 480). ამ შემთხვევაშიც არსებითია ის, რომ ელინისტური ეპოქის კომენტატორთა მოწმობით, კოლხებს აქვთ საკუთარი წიგნები. მხოლოდ ამაზე დაყრდნობით შეიძლებოდა ჩათვალიდა, რომ უძველეს ეპოქაშიც ბერძნებმა კოლხეთიდან წიგნი გაიტაცეს.

ამგვარად, უეჭველი ცნობები ძველი ქართული მწერლობის არსებობის თაობაზე შემონახულია V საუკუნიდან. მაგრამ, ვფიქრობთ, მაინც ნაადრევია ერთადერთ ჭეშმარიტ დასკვნად იმის მიჩნევა, რომ ქართული მწერლობა სწორედ V საუკუნიდან (ან საზოგადოდ საქართველოში ქრისტიანობის გავრცელების შემდგომი პერიოდიდან) იწყება. დღემდე არ არის მიღებული ქრისტიანობამდელ საქართველოში ეროვნული მწერლობის არსებობის გამომრიცხველი არგუმენტი. პირიქით, ძველი ქართული და ძველი ბერძნული მწერლობისეული ცნობები ქმნიან ისეთ ზოგად შთაბეჭდილებას, რომ შესაძლებელია ვივარაუდოთ ეროვნული მწერლობა ქრისტიანობამდელი ეპოქის როგორც იბერაში, ასევე კოლხეთში.

ქართული მწერლობის დასაწყისის პრობლემა უშუალოდ მაინც ქართული დამწერლობის წარმოშობის საკითხს უკავშირდება. ცნობილია, რომ ქართული ანბანის სამი სახეობა არსებობს - ასომთავრული, ნუსხური და მხედრული. ისინი გრაფიკული განვითარების მხრივ ანბანის ერთი მთლიანი ციკლია. ასომთავრული ნაწერი ტექსტები ჩვენამდე მოღწეულია V საუკუნიდან. ასომთავრულით შესრულებული ხელნაწერები XI საუკუნის ჩათვლით გვხვდება. შემდგომ საუკუნეებში მას იყენებენ ეპიგრაფიკულ წარწერებში და ხელნაწერთა საზღვაო ასოების გამოსახატავად; ამიტომაც შეერქვა მას ასომთავრული. მისგან განსხვავებით, ნუსხური ქართულ მანუსკრიპტთა გაბატონებული წერის ნიმუშია XII-XVIII საუკუნეებში, თუმცა ნუსხური წერის ნიმუში გვხვდება თვით IX საუკუნიდან. მხედრული დამწერლობა, რომელიც დღეისათვის გავრცელებული სახეობაა ქართული წერისა, X საუკუნეში ჩნდება.

ძველ წერილობით ძეგლებში ქართული დამწერლობის წარმოშობაზე ორი სხვადასხვაგვარი ცნობა მოიპოვება:

პირველი მათგანი ძველ ქართულ საისტორიო მწერლობაშია დაცული. კერძოდ, ლეონტი მროველი ქართული ანბანის გენეზისს უკავშირებს საქართველოში სახელმწიფოებრიობის ჩამოყალიბების ხანას, ფარნავაზის ეპოქას (III საუკუნე ჩვენს წელთაღრიცხვამდე): “და ესე ფარვანაზ იყო პირველი მეფე ქართლსა შინა ქართლოსისა ნათესავთაგანი. ამან განავრცო ენა ქართული და არღარა იზრახებოდა სხუა ენა ქართლსა შინა თვნიერ ქართულისა - და ამან შექმნა მწიგნობრობა ქართული“ (8, გვ. 26).

მეორე ცნობა დაცულია სომხურ მწერლობაში: V საუკუნის სომეხი მწერლის კირიუნის „მესროპ მაშტოცის ცხოვრების“ მიხედვით სომხური და, მასთან ერთად, ქართული და ალბანური (დღევანდელი აზერბაიჯანის ტერიტორიაზე მცხოვრები

ხალხის) დამწერლობის შემქმნელად გამოცხადებულია მესროპ მაშტოცი (ჩვენი წ.აღრიცხვის V საუკუნის I მეოთხედი).

ქართული საისტორიო მწერლობის ცნობა, როგორც ჩანს, ძველ საქართველოში სარწმუნოდ იყო მიჩნეული. ყოველ შემთხვევაში, ძველ ქართულ ძეგლებში სხვა თვალსაზრისი ამ საკითხზე არ ჩანს. გაზიარებული ჩანს იგი ქართულ სინამდვილეში XIX საუკუნეშიც (მას იმეორებს გრიგოლ ორბელიანი პოემაში „სადღეგრძელო“). თანამედროვე ქართულ მეცნიერებაში დამოკიდებულება ლეონტი მროველის ამ ცნობისადმი სხვადასხვაგვარია: ივანე ჯავახიშვილს მის ჭეშმარიტებაში ეჭვი შეჰქონდა, რამდენადაც ლეონტი მროველთან მითიურ-ზღაპრული უკონტროლოდაა არეული დოკუმენტურ-ისტორიულში (20, გვ. 194). პავლე ინგოროყვა ლეონტის ამ ცნობაში ხედავდა მითითებას არა იმდენად ქართული ანბანის შექმნაზე, რამდენადაც ქართლში განხორციელებულ კულტურულ რეფორმაზე – ქართული კალენდრის რეორგანიზაციაზე (5, გვ. 250-251). თუმცა აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ, როგორც ეს ივ. ჯავახიშვილმა დაასაბუთა, ტერმინი „მწიგნობრობა“ ძველ საქართველოში სწორედ მწერლობას და წერა-კითხვას ერქვა (20, გვ. 26). თანამედროვე ქართველი ისტორიკოსები უფრო მეტად ენდობიან ლეონტი მროველის ამ ცნობას, რამდენადაც საზოგადოდ ადასტურებენ „მეფეთა ცხოვრებაში“ გადმოცემული ზოგიერთი მანამდე ზღაპრულად მიჩნეული ცნობის ისტორიულ ჭეშმარიტებას (18, გვ. 47; 10, გვ. 140; 11, გვ. 283).

რაც შეეხება სომხურ საისტორიო ცნობას, როგორც ჩანს, იგი ძველ საქართველოში საერთოდ უცნობი იყო და ქართულ სამეცნიერო წრეებში გამოჩნდა მხოლოდ XIX საუკუნიდან. მის ავთენტიკურობაში ეჭვი შეიტანა ივ. ჯავახიშვილმა. მისი აზრით, ცნობა მაშტოცის მიერ ქართული ანბანის შექმნის თაობაზე არ იკითხებოდა კორიუნის თხზულების თვალსაზრისით რედაქციაში. ამ ვარაუდის დაშვების საფუძველს მკველავრი ხედავს იმ გარემოებაში, რომ V საუკუნის სომეხი ისტორიკოსი ლაზარ ფარპეცი თავის ნაშრომში, რომელიც ეყრდნობა კორიუნის შრომას, არაფერს ამბობს მაშტოცის მიერ ქართული ანბანის შექმნის თაობაზე. (20, გვ.118; 19, გვ.181-182). ქართველმა არმენისტმა ზაზა ალექსიძემ ახალი არგუმენტაცია მოუძებნა ივანე ჯავახიშვილის დასკვნას. მისი მითითებით, მაშტოცის მიერ ქართული ანბანის შექმნის ამბავი უცნობია მთელი რიგი სომხურ წყაროებისათვის, რომლებიც მოგვითხრობენ მაშტოცის დამსახურებაზე. ასეთია VII საუკუნის ძეგლი „ანონიმური ქრონოგრაფია“ და X საუკუნის სომეხი ისტორიკოსის უხტანესისეული რედაქცია „ეპისტოლეთა წიგნისა“. ასევე არ იცნობს მაშტოცის ამ დამსახურებას ქართველთა წინაშე ქართული საისტორიო მწერლობა, კერძოდ, არსენ საფარელი (IX საუკუნე), რომელიც საზოგადოდ დიდი პატივით იხსენიებს მაშტოცს (4, გვ. 030-047).

მესროპ მაშტოცის მიერ სომხური და ქართული დამწერლობის შექმნის თეორიის საყრდენ არგუმენტად მიჩნეულია ამ დამწერლობათა ასოების ზოგადი მსგავსება სტილისა და ფორმის მხრივ (16). ივ. ჯავახიშვილმა საფუძვლიანად გააკრიტიკა ეს თეორია. მისი დაკვირვებით, ქართულ და სომხურ ასოთა შორის მოხაზულობის მხრივ მსგავსება მხოლოდ გარეგნულია, ხოლო პრინციპი ასოთა მოხაზულობისა ქართულსა და სომხურში ერთმანეთისგან მკვეთრად განსხვავდება. მსგავსება მხოლოდ რამდენიმე ასოს ფარგლებში ჩანს (20, გვ. 198-199). ამ თვალსაზრისით წარმოებულმა შემდგომმა კვლევა-ძიებამ დაადგინა, რომ სომხური და ქართული ასოების შექმნის საფუძველი სხვადასხვაგვარია. ქართული ასომთავრული ერთიან გრაფიკულ სისტემაზე აგებული ანბანია, რომელშიც თავიდან ბოლომდე გატარებულია პირობითობის პრინციპზე აგებული სტილისტიკური ერთიანობა, რაც მდგომარეობს წრისა და წრფისაგან წარმოებული ელემენტების კომბინირებაში (9, გვ. 68-69). სომხურ ანბანში კი ყველა ასო ერთიან გრაფიკულ ანალიზს არ ემორჩილება.

საერთო იერის მიხედვით განსაკუთრებით დაემსგავსა ერთმანეთს ქართული და სომხური ანბანი მაშინ, როცა ნუსხურ დამწერლობაში სწრაფი და გამარტივებული წერისადმი მიდრეკილება ორივე ანბანში ასოთა მოხაზულობანი მარჯვნივ გადახარა და მათ მიანიჭა კუთხოვანი ფორმა. ამან ერთგვარად წაშალა ქართულისათვის დამახასიათებელი ჰორიზონტალური შვერილებისა და წრიულ-რკალური ელემენტების თვალსაჩინოება. ეს მოხდა IX საუკუნიდან და მოსალოდნელია, რომ ქართული და სომხური ანბანების ერთიანი წარმოშობის ვერსიაც ამის შემდეგ გაჩნდა (9, გვ. 77).

პრინციპული განსხვავებაა ქართულ და სომხურ ანბანს შორის ასოთა რიგში. ქართულში სპეციფიკური ასოები (რომლებიც არ იყო დამახასიათებელი სემური და ბერძნული ანბანებისათვის) ქართული ენის ბგერათა ბუნების შესაბამისად ანბანის ბოლოსაა განლაგებული; სომხურ ანბანში კი სპეციფიკური ასოები ანბანის სხვადასხვა ადგილას არიან გაფანტულნი (20, გვ. 200-102). ასოთა რიგზე დაკვირვება იმის თქმის საშუალებასაც იძლევა, რომ სომხური და ქართული ანბანები ორ სხვადასხვა ეპოქის ასოთა რიგს წარმოადგენენ. ქართული ანბანში მე-6 ადგილას დგას „ვინი“, იქვე, სადაც იდგა შესაბამისი ასო უძველეს ბერძნულში. სომხურში კი შესატყვისი ასო 30-ე ადგილას დგას, სწორედ იქ, სადაც დაიჭირა ამ ასომ ადგილი ბერძნული ალფაბეტის გვიანდელი გადამუშავების (ჩვ.წ.ალ-მდე VI-V საუკუნეები) შემდეგ. მაშასადამე, ამ შემთხვევაში ქართული მხარს უჭერს უძველესი ბერძნულის ასოთა რიგს, ხოლო სომხური ბერძნულის შემდეგდროინდელ გადამუშავებას (20, გვ. 102).

ივ. ჯავახიშვილის აზრით, ქართულ ასოთა მოხაზულობა ყველაზე მეტ მსგავსებას ფინიკურ და მისგან განვითარებულ არამეულ დამწერლობასთან ამჟღავნებს. მისი

დაკვირვებით, ქართულის არქაული ასოთა რიგიც უძველეს ფინიკიურთან ამყარებს კავშირს. აქედან გამომდინარე, ივ. ჯავახიშვილი აყალიბებს ჰიპოთეზას ქართული ანბანის ფინიკიურ-სემურისაგან წარმოშობის თაობაზე ჩვენს წელთაღრიცხვამდე დაახლოებით VII საუკუნეში, როდესაც ძველი ქართველური ტომები ტუბალმოსოხები აზიაში ცხოვრობდნენ და ფინიკიელებთან მჭიდრო ეკონომიური ურთიერთობა ჰქონდათ (20, გვ. 235-236). ივ. ჯავახიშვილის ამ ჰიპოთეზას დაუჭირა მხარი გიორგი წერეთელმა არმაზის ბილინგვის არამეული წარწერის გაშიფვრის შედეგად. 1940 წელს მცხეთის მიდამოებში უძველესი ქართული სამეფო კარის ტერიტორიაზე - არმაზში, გათხრილ იქნა ქართველ პიტიახშთა სამარხები. ერთ მათგანში აღმოჩენილმა ორენობანმა წარწერამ, არმაზის ბილინგვამ, განსაკუთრებით მიიპყრო მკვლევართა ყურადღება. წარწერის ერთი ენა ბერძნული აღმოჩნდა, მეორე - არამეული. ოღონდ არამეულის თავისებური სახეობა, რომელსაც არმაზული უწოდეს. ბილინგვა ჩ.წ.აღრიცხვის II საუკუნით დათარიღდა. გ. წერეთლის დასკვნით, არმაზული ასო-ნიშნები გარკვეულ ნათესაობას ქართულ ასოებთანაც ამჟღავნებენ და თან შეინიშნება რომ ამ უკანასკნელში უფრო მეტი არქაულობა იჩენს თავს, ვიდრე არმაზულში. მკვლევრის აზრით, ქართული დამწერლობა არმაზულთან ერთად ფინიკიურის - კერძოდ, არამეული დამწერლობის - თავისებური შტოს საფუძველზე უნდა იყოს აღმოცენებული (18, გვ. 13, 14).

ივ. ჯავახიშვილის ჰიპოთეზა თავისებურად განავითარა რამაზ პატარიძემ. მისი აზრითაც, ქართული ანბანი ფინიკიურის საფუძველზეა წარმოქმნილი. მხოლოდ ქართული დამწერლობა ითვალისწინებს ბერძნული დამწერლობის გასწორხაზოვნების მონუმენტურ გრაფიკულ პრინციპს; მაშასადამე, იგი შექმნილია მას შემდეგ, რაც დამთავრებულია ბერძნული დამწერლობის განვითარების პროცესი; კერძოდ, ძვ.წ.აღ-ით V საუკუნეში. ამავე დროს, რ. პატარიძის აზრით, ქართული ასომთავრული დამწერლობა წარმოშობილია არა ფინიკურ-სემური ასოითი ნიშნების თანდათანობითი ევოლუციის გზით, არამედ ერთდროულად. თითოეული ქართული ასოითი ნიშანი შექმნილია შესაბამისი ფინიკიური ასო - ნიშნის გასწორხაზოვნების მონუმენტური პრინციპის საფუძველზე და თანაც ქართულ ასომთავრულ ანბანში განხორციელებულია ანბანური დამწერლობის იდეოგრაფიული და კალენდარული ასპექტები, რაც თავის მხრივ სემური დამწერლობის ანბანური პრინციპებია (15, გვ. 585-593).

ჯერ კიდევ XIX საუკუნეში გერმანელმა პალეოგრაფმა ვ. გარდტჰაუზენმა ქართული ანბანი წარმოშობით ბერძნულს დაუკავშირა. ამ თეორიას იზიარებდა კ. კეკელიძე (7, გვ. 34-37). ქართულ ასოთა მოხაზულობების თავისებურებებს ბერძნულ ნიადაგზე ხსნის ვ. ბოედერი (3). უკანასკნელ წლებში ქართული ანბანის წარმოშობის

ბერძნულობის თეორიას ამ საკითხზე წაკითხულ სპეციალურ მოხსენებებში ახლებურად და თანმიმდევრულად ასახულებს თამაზ გამყრელიძე. შენიშნულია, რომ ქართულ ასომთავრულ ანბანში ასახულია ყველა ის გადახრა ძველი ფინიკიური დამწერლობიდან, რაც განხორციელდა ფინიკიურის ნიადაგზე შექმნილი ბერძნული ანბანის განვითარების პროცესში. ესენია: სემიტურ ემფატიკურ და ფშვინვიერ თანხმოვანთა და სიბილანტურ სპირანტთა თავისებური გადმოცემა, ხმოვანთა გამომხატველი ნიშნების შემოღება, ასო-ნიშანთა რიცხვითი მნიშვნელობები. ამ მხრივ განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია ქართული ანბანის რიგის და, აქედან გამომდინარე, ასო-ნიშანთა რიცხვითი მნიშვნელობების ზუსტი დამთხვევა არქაულ ბერძნულთან. ქართული ანბანის რიგი ემთხვევა ბერძნულისას იმ განსხვავებით, რომ, როცა ბერძნულში სპეციფიკური ბგერის გამომხატველი ასო ზის, ქართულში იგი შეცვლილია ქართულის სპეციფიკური ბგერის ნიშნით. დანარჩენი სპეციფიკური ქართული ბგერების გამომხატველი ასოები ანბანის ბოლოსაა მოქცეული.

უკანასკნელ წლებში ქართული ანბანი შესწავლილ იქნა, როგორც ერთიანი გრაფიკული სისტემა და გამოვლინდა მისი სტრუქტურული საფუძვლები (ელენე მაჭავარიანი, თამაზ ჩხენკელი). ამგვარი კვლევა-ძიების განზოგადება წარმოდგენილია ე. მაჭავარიანის მონოგრაფიაში „ქართული ანბანის გრაფიკული საფუძვლები“ (9). მკვლევრის დასკვნით, ქართული ანბანი როგორც სტილისტურად ერთიანი გრაფიკული სისტემა ერთბაშად, ერთდროულად არის შექმნილი. აქ პირველადი არის სწორედ გრაფიკა და ასოთა მოხაზულობების შექმნა, ხოლო ასოთა სახელდება და შემდეგ მათი ანბანის რიგზე განწყობა მეორადია. ქართული ასომთავრულის გრაფიკული სტრუქტურის მანარმოებელი ძირითადი ელემენტებია მარტივი გეომეტრიული ელემენტები - წრე და სწორი ხაზი, რომლებიც ასოებს ქმნიან მათგანვე წარმოებული ნაწილების მეშვეობით და თითოეული ასო თავსდება კვადრატის ფარგლებში. მთავარ ელემენტებს შორის ძირითადია ასწვრივი ხაზი და ასოთა უმრავლესობაც აგებულია ვერტიკალურ პრინციპზე (9, გვ. 91). ეს გრაფიკული სტრუქტურა ასო-მოხაზულობათა შორის პროპორციული დამოკიდებულებითა და აგების ე.წ. კვადრატის პრინციპით ქართულ ეროვნულ ფორმათა განვითარების საერთო ხაზს მიეკუთვნება. კერძოდ, ქართული ასომთავრულის გრაფიკული სტრუქტურა თავისი აგების მარტივი ფორმებით - კვადრატული პრინციპით - ქართული ხალხური არქიტექტურის უმარტივეს ფორმებთან - კვადრატულ გეგმაზე დამყარებულ დარბაზული ტიპის შენობებთან ამყარებს კავშირს; ასოთა ცალკეულ ელემენტებს შორის არსებული პროპორციული დამოკიდებულებით კი იგი უკავშირდება იმ ძველ ქართულ დარბაზულ შენობათა ტიპს, რომელიც ოთხკუთხოვანი კუთხური წყობის გადახურვის სისტემითაა ცნობილი. ამ ქართული ეროვნული არქიტექტურული ტიპის

განვითარების დასაბამი გლეხური საცხოვრებელი სახლია, ხოლო განვითარების მწვერვალი - მცხეთის ჯვარი (9, გვ. 96).

ქართული ანბანის წარმოშობის საკითხზე მსჯელობისას, ვფიქრობთ, განსაკუთრებულ ყურადღებას იმსახურებს, ერთი მხრივ, ამ ანბანში ეროვნულ საფუძველზე დამყარებული ერთიანი გრაფიკული სისტემის მიგნება, ხოლო, მეორე მხრივ, ასოთა რიგის სისტემის შექმნაში პრინციპული მსგავსება არქაულ ბერძნულ ანბანთან. როგორც შენიშნულია, პირობითობის პრინციპზე აგებული სტილისტურად ერთიანი გრაფიკული სისტემა ქართული ასომთავრულისა გამოირიცხავს სხვა რომელიმე ანბანის - როგორც გრაფიკული ნიმუშის - გამოყენების შესაძლებლობას (9, გვ. 73); მაგრამ ამავე დროს ისიც შენიშნულია, რომ ის მარტივი გეომეტრიული ელემენტები, რაც ქართული ასომთავრულის გრაფიკული სისტემის საფუძველია - ხაზი და წრე, მოქმედებს კლასიკური ბერძნული ანბანის გრაფიკაშიც (9, გვ. 57) და ქართული ასომთავრული ანბანი მხარს უბამს ფინიკიური ასო-ნიშნების გასწორხაზოვნების ზოგად ბერძნულ მონუმენტურ გრაფიკულ პრინციპს (15, გვ. 591). ამავე დროს ანგარიში უნდა გაეწიოს კიდევ შემდეგ გარემოებებს: ქართული ანბანი, მსგავსად ბერძნულისა, ექვემდებარება მარცხნიდან მარჯვნივ წერის წესს. ამავე დროს სწორი ხაზისა და წრის საფუძველზე შექმნილი ქართული ასომთავრული გაურბის ზოგიერთ ისეთ ნიშანს, რომელთა შემუშავება აშკარად მოსალოდნელი იყო. ესენია: I, O, P, Φ. ეს გარემოება ახსნილია იმით, რომ ქართული ანბანის შექმნის პროცესში ხდება ბერძნულისაგან ერთგავრი გამიჯვნაც (9, გვ. 48). ასე რომ, ქართული ანბანის შექმნის პროცესში გათვალისწინებული უნდა ყოფილიყო ბერძნული ალფაბეტი, რაც პრინციპულად გამოვლენილია ქართულ ანბანის რიგში.

აზრთა სხვაობა შეინიშნება ქართული ანბანის წარმოშობის დროის საკითხშიც.

ერთი თვალსაზრისით ქართული ანბანის წარმოშობა უნდა დაუკავშირდეს საქართველოში ქრისტიანობის გავრცელებას და იმ საჭიროებას, რასაც ეროვნული ქრისტიანული მწერლობის შექმნა მოითხოვდა. ასე მოხდა აღმოსავლეთის სხვა ქვეყნებშიც, მაგალითად სომხეთში. ამ თვალსაზრისს მხარს უჭერს ის გარემოება, რომ ქართული ეპიგრაფიკული წარწერები მხოლოდ ქრისტიანული ეპოქიდან ჩანს, ხოლო არქეოლოგიური გათხრების შედეგად საქართველოს ტერიტორიაზე ნაპოვნი წარმართული ხანის წარწერები მხოლოდ და მხოლოდ ბერძნულ და არამეულ ენებზეა შესრულებული. განსაკუთრებულ მნიშვნელობას იძენს ამ თვალსაზრისით სერაფიტას საფლავის ქვის ორენოვანი წარწერა - არმაზის ბილინგვა. მცხეთელ პითახშის მშვენიერი ასულის, ივერთა დიდი მეფის ეზოსმოძღვრის ახალგაზრდა მეუღლის 21 წლის სერაფიტას გარდაცვალების ტრაგიკული ამბავი საქვეყნოდაა

გამოცხადებული ორ ენაზე: ბერძნულად და არამეულად, მაგრამ ქართულად კი - არა. დასკვნა თითქოს უეჭველია: ქართული დამწერლობა ამ დროს არ არსებობდა (II საუკუნე ჩვენი წელთაღრიცხვისა).

მიუხედავად ამისა, ვფიქრობ, არ შეიძლება მოხსნილად ჩაითვალოს ის თვალსაზრისიც, რომლის თანახმად ქართული დამწერლობის შექმნა უნდა დაუკავშირდეს პირველი ქართული სახელმწიფოს ფორმირების ეპოქას. ქრისტიანობამდელი წარწერების აღმოუჩენლობა თუ მოუღწევლობა უშუალოდ და ცალსახად არ მიუთითებს ამ ეპოქაში ქართული დამწერლობის არარსებობაზე. ჩვენამდე მოღწეული და ძველ საქართველოში დაცული საკულტო-არქიტექტურული ძეგლების აბსოლუტური უმრავლესობა ქრისტიანულ ღვთისმსახურებასთანაა დაკავშირებული და ბუნებრივია, ისინი წარწერებსაც ქრისტიანული ეპოქიდან ინახავენ. არმაზის ბილინგვის ორენოვან წარწერაში ქართულის არარსებობა, უწინარეს ყოვლისა უნდა აიხსნას ივერთა დიდი მეფის ქსეფარნუგის სამეფო კარის განწყობილებებით და ზევახ პიტიახშის და იოდმანგან ეზოსმოდვრის ოჯახის ინტერესებით, რომელთა სრულყოფილი გათვალსიწინება ახლა შეუძლებელია, და არა ქართული დამწერლობის არარსებობით. ამაზე მეტყველებს XIX საუკუნის ქართველ დიდებულთა ასობით საფლავის ქვა, მხოლოდ რუსული წარწერებით შემკობილი. იმავე სიბრტყეზე უნდა იქნეს განხილული არქეოლოგთა მიერ ქრისტიანობამდელი ეპოქიდან მხოლოდ ბერძნული და არამეული წარწერების მიგნება: არამეულ და ბერძნულ წარწერათა არსებობა ქართველ მეფეთა და პიტიახშთა სამარხებში ნაპოვნ ნივთებსა და საფლავის ქვებზე არ არის მოულოდნელი არც იმ შემთხვევაში, თუ ამ დროისათვის ქართული ანბანის არსებობას დავუშვებთ. პირიქით, მეფისა და პიტიახშის ოჯახი საპატიო წარწერას უპირატესად ალბათ სწორედ საერთაშორისო ენაზე შეუკვეთავდა. მეფეთა და პიტიახშთა მიერ ამ პერიოდში ქართული ალფაბეტის გამოყენება უფრო მოსალოდნელია ვენზელებში, ლიგატურებში, ინიციალების აღნიშვნის დროს (20). ქართული ანბანის არარსებობაზე მითითებად გამოდგებოდა მხოლოდ ისეთი წარწერები, რომლებიც ქართულ ენაზე იკითხება, მაგრამ სხვა ანბანითაა შესრულებული. ასეთი რამ კი ჯერჯერობით მიგნებული არ არის. მეორე მხრივ კი თვითონ ქართული ანბანი და მის შექმნასთან დაკავშირებული ზოგიერთი გარემოება ამ ანბანის ჩვენს წელთაღრიცხვამდე ფორმირებაზე უფრო მიგვანიშნებს. ამ თვალსაზრისით, ვფიქრობთ, ანგარიშგასაწევია ზოგიერთი გარემოება:

1. როგორც შენიშნულია, ქართული ანბანის ასოთა რიგი ზედმიწევნით ემთხვევა არქაული ბერძნულის ასოთა მიმდევრობას. ამ მხრივ განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია ქართულში ასო „ვინ“-ის მე-6 ადგილზე მოთავსება, რაც

პარალელს მხოლოდ ფინიკიურსა და უძველეს ბერძნულში პოულობს. ძნელი წარმოსადგენია, რომ ქართული ანბანი ჩვენი წელთაღრიცხვით IV-V საუკუნეებში ასოთა რიგზე ეწყობა ბერძნულის მიხედვით, მაგრამ პირველსახედ იღებდა არა იმდროინდელი ბერძნულის დაკანონებულ რიგს, არამედ არქაულს, დაახლოებით ათი საუკუნის წინ შეცვლილს.

2. როგორც შენიშნულია ქართული ასომთავრულის ერთიანი გრაფიკული სისტემიდან გამონაკლისია ასო „ჯანი“. იგი არ არის შექმნილი კვადრატის სივრცეში წრისა და წრფის პროპორციული ელემენტების შეერთებით (ასეა შექმნილი სხვა ქართული ასოები) და სტილისტურად ერთიან გრაფიკულ სისტემაში განცალკევებით დგას – ერთადერთი ასოა, რომელიც წარმოდგენილია ჯვარედინი, ურთიერთგადამკვეთი ხაზებით. ე. მაჭავარიანის დასკვნით ასომთავრული „ჯანი“ შექმნილია იესო ქრისტეს ინიციალების გრაფიკული შეერთებით და გამოსატყვას მონოგრამას, რომელიც შინაარსობრივად სიტყვა ჯვარის პირველ ასოს გადმოსცემს, ხოლო მხატვრული ფორმითაც ჯვარს ემსგავსება. ამით ქართული ანბანი გამოეხმაურა ქრისტიანული ეპოქისათვის დამახასიათებელ ტენდენციას – ჯვარცმული ქრისტეს სიმბოლოდ ჯვარის გამოსახულების დამკვიდრებას. ამავე დროს, ასო „ჯანის“ გამოსახატავად ქრისტეს მონოგრამის დამკვიდრება, რაც, ბუნებრივია, საქართველოში ქრისტიანობის გავრცელებასთან დაკავშირებული რეფორმაა. გულისხმობს მანამდე ქართული ასომთავრულის ერთიანი სისტემის უკვე არსებობას – ასო „ჯანი“ თავისთავად დაშორებულია ამ ერთიან სისტემას და იგი უკვე არსებული და სახელდებული ორი ასოს შეერთებაა (9, გვ. 49-55).
3. ქართული ანბანის შექმნის დროის განსაზღვრისას, ვფიქრობთ, პრინციპული მნიშვნელობა უნდა მიენიჭოს ძველ საქართველოში დამკვიდრებულ ტრადიციას. ქრისტიანული საქართველო ქართული დამწერლობის თაობაზე გვანჯღის ერთადერთ აზრს – ეს ანბანი წარმართულ ეპოქაში ფორმირებულად მიაჩნია. ეს გარემოება უფრო მეტ ყურადღებას მოითხოვს. საქმე ისაა, რომ ქართული ქრისტიანული მწერლობა, თანახმად ზოგადქრისტიანული ტრადიციისა, არაერთგზის გახაზავს ქრისტიანობამდელი საქართველოს გაუნათლებელ და ველურ ყოფას („მოქცევაჲ ქართლისაჲ“, ლეონტი მროველი და სხვა). ამ პირობებში ქართული ქრისტიანობის მიერ ყოვლად მოულოდნელი იქნებოდა იმ ფაქტის დაფიქსება, ქართული დამწერლობა რომ ქრისტიანობისდროინდელი შემოქმედება იყოს. უფრო მეტიც, ქართველი ქრისტიანი მემკვიდრის მიერ ქართული მწიგნობრობის წარმართულ ეპოქაში შექმნის ხაზგასმით აღნიშვნა მხოლოდ იმაზე მიუთითებს, რომ ეს ტრადიცია მტკიცე და უდავო იყო

ლიტერატურა

1. Аполлоний Родосский, Аргонавтики (перевод Г.Ф. Церетели). Тб.1964.
2. რ. ბარამიძე - ქართული საისტორიო პროზა, თბ., 1971.
3. ვ. ბოედერი, ძველი ქართული ალფაბეტის ანალიზისათვის. ჰამბურგი (სლავისტიკის სემინარი), 1975, გვ. 17-34 (გერმ. ენაზე).
4. „ეპისტოლეთა წიგნი“ (სომხური ტექსტი ქართული თარგმანით, გამოკვლევითა და კომენტარებით გამოსცა ზაზა ალექსიძემ), თბ., 1968.
5. პ. ინგოროყვა, ძველი ქართული ლიტერატურის ისტორიის მოკლე მიმოხილვა, თხზულებათა სრული კრებული, ტ. IV, თბ., 1978, გვ. 241-484.
6. პ. ინგოროყვა, ქართული დამწერლობის ძეგლები ანტიკური ხანისა. თხზულებათა კრებული, ტ. IV, თბ., 1978, გვ. 485-502.
7. კ. კეკელიძე, ქართული ლიტერატურის ისტორია, ტ. I, 1960.
8. ლეონტი მროველი, მეფეთა ცხოვრება, „ქართლის ცხოვრება“, I. 1955 (ს. ყაუხჩიშვილის გამოცემა).
9. ე. მაჭავარიანი, ქართული ანბანის გრაფიკული საფუძვლები, თბ., 1982.
10. გ. მელიქიშვილი, საქართველოში კლასობრივი საზოგადოებისა და სახელმწიფოს წარმოქმნის საკითხისათვის, თბ., 1955.
11. Г. Меликишвили, К истории древней Грузии, Тб., 1959.
12. „მოქცევაჲ ქართლისაჲ“. „ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები“, წ. I, თბ., 1964, გვ.81-163.
13. დ. ოლდეროგე, უძველესი ურთიერთობანი სომხეთსა და ეთიოპიას შორის. (ალფაბეტის ისტორიიდან), მოსკოვი, 1968 (ინგლ. ენაზე).
14. Д. Ольдероге, Из истории армяно-эфионских связей (алфавит Маштоца), сборник <Дреаний Восток> 1.Москва – 1975.
15. რ. პატარიძე, ქართული ასომთავრული, თბ., 1980.
16. Г. Севак, Месроп Маштоц, создание архиских письмен и словесности, Ереван, 1962.
17. ა. ურუშაძე, ძველი კოლხეთი არგონავტების თქმულებაში, თბ., 1964.
18. გ. წერეთელი, არმაზის ბილინგვა; ენიშკის „მოამბე“ XIII, თბ., 1943.
19. ივ. ჯავახიშვილი, ძველი სომხური საისტორიო მწერლობა, თბ., 1935.
20. ივ. ჯავახიშვილი, ქართული პალეოგრაფია, თბ., 1949.
21. ჯუანშერი, ცხოვრება ვახტანგ გორგასლისა: „ქართლის ცხოვრება“, I, 1955, (ს. ყაუხჩიშვილის გამოცემა).